

wenoude ervaring der voorgeslachten. De tegenargumenten waren evenwel krachtig. Zij kwamen er op neer dat de negentiende eeuw meer dynamiek en vooruitgang had gebracht dan alle voorafgaande, bijna stilstaande, eeuwen met elkaar hadden gedaan.

Even onbevredigend als de apologie was de keuze voor isolement. Vermoeid van de nieuwigheden concentreerden enkele groepen zich op ziel en zaligheid en lieten de maalstroom voor wat hij was. Gebruikmakend van de vrijheid die grondwettelijk werd geboden, gingen zij ertoe over publiekelijk die vrijheid af te wijzen en in een kring gelijkgezinden zich verre te houden van de boze wereld. De negentiende eeuw werd een eeuw van scheuringen, afscheidingen, conventikels, 'vrije' kerken. Zij waren missionair zeker niet in-actief, maar pasten inwendige zending nauwelijks toe op zichzelf, lieten de uitdrukking over aan hen die in de volkskerk bleven. De laatsten billikten de behoefte aan geborgenheid en veiligheid, maar vroegen of het juist was een kerk te formeren waarin leven én leer op orde heetten te zijn. Breuken zetten zich daar voort. Wervingskracht was gering. Maatschappelijke betrokkenheid kwam pas in de jaren zeventig, maar bleef zwak, vergeleken met de inwendige zending, waarvan door Abraham Kuyper op het Sociaal Congres (1891) onomwonden werd erkend dat zij decennia eerder de spits had afgebeten. De meeste aanhangers van inwendige zending zijn hervormd gebleven, hoeveel ze ook op het reilen en zeilen van hun kerk aan te merken hadden. Het belangrijkste argument was dat ze niet werden gehinderd in missionair élan en wijze van evangelie-verkondiging. De Hervormde Kerk was zelf één en al inwendige zending.

Dat pleitte overigens geenszins tégen deze kerk. Zij pretendeerde weinig. Een ware kerk wijst van zichzelf af. Naar de wereld en haar vragen. Naar de mensen die zij dienen mag. Naar een gemeenschap waarin liefde belangrijker is dan confessionalisme. Het schijnt alsof de naar rust verlangende mens meer baat vindt bij een zuil, waartegen kan geleund worden, dan bij woorden van bemoediging en daden van barmhartigheid. Werkelijke vrede wordt echter pas ontvangen als men zich aan genade toevertrouwt en dan in gehoorzaamheid uitgaat zonder te weten waarop alles uitlopen zal. 'Ethische' theologen werkten dit uit.

Inwendige zending werd een laboratorium waarin experimenten werden opgezet door een avant-garde, die haar verantwoordelijkheid zag en niet bleef wachten tot de diakonieën weer zouden gaan functioneren, de theologen beter zouden worden opgeleid en de discussies over geloofs-waarheden ingewisseld zouden zijn voor getuigenissen. De aanhangers wachtten niet tot de vrome liederen - en het waren er vele in de rij-mende eeuw - op hun orthodoxie en literaire kwaliteit getest zouden zijn. Zij vormden een spontane, bewuste 'tegenbeweging' met een positieve doelstelling: dienstbaar te zijn aan het Koninkrijk voor de komst